

התפשטות 'המדינה האסלאמית' בדרום-אסיה - בין חזון למציאות

מירב משאלי-רם

דרום-אסיה הייתה בעשורים האחרונים לזירת מאבק מרכזית של ארגוני ג'האד אזוריים ועולמיים. מלחמת המג'אהדין נגד ברית המועצות באפגניסטן בשנות השמונים של המאה העשרים ואחת היוותה נקודת מפנה בהתפתחות הטרור העולמי, במרכזה עמדה התגייסות חוצת לאומים של מוסלמים למען הג'האד. בעקבות המלחמה באפגניסטן התבססו במדינה שני ארגונים בולטים במקביל, המייצגים שתי אידאולוגיות מרכזיות באסלאם הרדיקלי - אל-קאעדה, הנושא את דגל הג'האד העולמי נגד המערב המונהג על ידי ארצות הברית; והטליבאן, המתרכז בהקמת אמירות אסלאמית באפגניסטן. עד מהרה התפשטה השפעתם של שני ארגונים אלה באזור כולו, במיוחד בפקיסטן הסמוכה, שהסתבכה במלחמה הולכת ומחריפה של טרור אסלאמי. גם הודו, המצויה בסכסוך ארוך שנים עם שכנתה פקיסטן, מתמודדת עם השלכות הטרור האסלאמי במרחב. כניסתה של 'המדינה האסלאמית' לזירה הדרום-אסיאתית במהלך 2014 התרחשה על רקע האלימות הפוליטית באפגניסטן, שגברה לקראת סיום הלחימה של ארצות הברית וכוחות נאט"ו במדינה, וכן על רקע חוסר האונים של ממשלות אפגניסטן ופקיסטן אל מול הטרור האסלאמי הגואה, בהיותן שקועות עד צוואר במאבקים פוליטיים פנימיים. 'המדינה האסלאמית', שבראשית דרכה קיבלה השראה מרעיונות הג'האד העולמי של אל-קאעדה ואף היוותה שלוחה של הארגון בעיראק, נפרדה מאז מהברית עם אל-קאעדה וכיום היא קוראת עליו למעשה תיגר. מאמר זה יסקור את מגמת החדירה של 'המדינה האסלאמית' לאפגניסטן, לפקיסטן ולהודו, תוך בחינת האיום שהיא מהווה על התנועות הדומיננטיות באזור, אשר היו עד לא מכבר שותפותיה בדרך הג'האד. המאמר יתאר את חזון ההתפשטות של 'המדינה האסלאמית' בדרום-אסיה אל מול מגבלותיה במציאות, תוך בחינה של טיב המאבקים בין הישויות השונות והשלכותיהם האפשריות על זירות הטרור באזור.

הזירה האפגנית – הטליבאן נגד 'המדינה האסלאמית'

במחצית השנייה של 2014, חודשים אחדים אחרי שמוסול נפלה לידי 'המדינה האסלאמית' בעיראק, החלו להופיע סימנים מעידים לכוונות התפשטות של 'המדינה האסלאמית' לאפגניסטן. עצמאותה, דרכי הפעולה הברוטליות שהיא נוקטת ושאיפות ההתפשטות שלה נתפסו כאיום בעיני התנועות הסוניות הדומיננטיות באפגניסטן. בעקבות כך, בכירי הטליבאן האפגני מיהרו להצהיר אמונים למנהיג מולה עומר (אז עדיין לא נודע ברבים דבר פטירתו),¹ והבהירו שהמלחמה נגד ארצות הברית ובעלות בריתה חייבת להישאר מרוכזת תחת הנהגה אחת, כלומר תחת הנהגת הטליבאן.² היה זה האות לתחילתם של מאבקי כוח בין הטליבאן ובין 'המדינה האסלאמית', הנובעים מהאיום שזו מציבה בפני הטליבאן. איום זה מתבטא בשלושה היבטים עיקריים: מאבק על שליטה בזירה האפגנית; פערים אידאולוגיים; תחרות על הנהגת המאבק האסלאמי בכללותו.

ברמה המעשית, היריבות בין הטליבאן האפגני ובין 'המדינה האסלאמית' נסובה בעיקר סביב מאבקי שליטה וגיוס לוחמים. בראשית 2015, חודשים אחדים אחרי ש'המדינה האסלאמית' הופיעה לראשונה באפגניסטן, מנהיג טליבאן מקומי ערק משורות הארגון והקים מחנה אימונים של 'המדינה האסלאמית' בפרובינציית Farah. בעקבות זאת הונף הדגל השחור של 'המדינה האסלאמית' על ידי לוחמים ג'האדיסטיים גם במחוזות אחרים במדינה, אף כי אין ודאות שמדובר בהתארגנויות רשמיות של 'המדינה האסלאמית'. למלחמה על נאמנות התומכים והלוחמים הפעילים החלה להתלוות תעמולה שלילית הדדית: למשל, ביוני 2015 האשים דובר 'המדינה האסלאמית' את הטליבאן האפגני שהינו סוכן של ארגון הביון הפקיסטני. בניסיון למנוע התנגשות בין שני הארגונים, סגנו של מנהיג הטליבאן פנה אל מנהיג 'המדינה האסלאמית', אבו בכר אל-בגדאדי, וביקש שארגונו יפעל באפגניסטן תחת הנהגת הטליבאן; אלא של'מדינה האסלאמית' אין כל כוונה להכפיף עצמה למרותו של ארגון או מנהיג אחר. עד מהרה התלקחו עימותים צבאיים בין לוחמים משני המחנות במחוזות Nangarhar, Helmand ו-Farah,³ ובאפריל 2015 אף הוכרז ג'האד הדדי ביניהם.

במישור האידאולוגי, הטליבאן ו'המדינה האסלאמית' חולקים מצע רעיוני משותף. כמו 'המדינה האסלאמית', הטליבאן מבקש להחיל את ההלכה האסלאמית, ובתקופת שלטונו באפגניסטן בשנות התשעים של המאה העשרים הוא אכף את חוקי ההלכה באכזריות רבה. כמו ה'מדינה האסלאמית', הטליבאן האפגני פגע קשות במיעוט השיעי, החריב מקדשים ואתרים היסטוריים ונהג בברוטליות נגד מי שנתפסו בעיניו כאויבי האסלאם. עם זאת, קיימים גם פערים אידאולוגיים בין שני הארגונים. כך למשל, הטליבאן הקים אמירות אסלאמית באפגניסטן, המתבססת על אידאולוגיה המשלבת בין חוקי האסלאם הסוני החנפי מצד אחד, לבין חוקי הפאשטונוואלי – הקוד האתני

של הפאשטונים – מצד אחר.⁴ 'המדינה האסלאמית' הפוריטנית דוחה את השילוב בין חוקי ההלכה האסלאמית לבין קודים תרבותיים, ומקדמת ח'ליפות עולמית, שעל הקמתה הכריז אל-בגדאדי באמצע 2014. ל'מדינה האסלאמית' גם שאיפות התפשטות טריטוריאלית החורגות מעבר לאלו של הטליבאן. בנוסף לכך, הג'האד הסלפי אותו מקדמת 'המדינה האסלאמית' אינו יודע פשרות ומאופיין בברוטליות מופגנת ובפגיעה נרחבת אפילו במוסלמים, החורגות משיטות הפעולה הנהוגות בידי הטליבאן. כן, מתנגדת 'המדינה האסלאמית' לכל שיתוף פעולה עם מי שמוגדרים על ידיה כאויבי האסלאם. לפיכך, היא מגנה בתוקף את נכונות הטליבאן לשתף פעולה עם סוכנות הביון הפקיסטנית ואת נכונותו להידבר עם ארצות הברית וממשלת אפגניסטן.

הפערים האידאולוגיים בין הטליבאן ובין 'המדינה האסלאמית' הם בעיקר מסווה למאבקי כוח אישיים ולתחרות על הנהגת המאבק האסלאמי. מולה עומר נחשב למנהיג עליון בקרב ארגוני ג'האד בולטים בעולם, בהם ארגון אל-קאעדה, הן תחת הנהגתו של אוסאמה בן-לאדן והן לאחריו, תחת הנהגתו של איימן א-זוואהירי. הכרזתו של אל-בגדאדי על עצמו כח'ליף של 'המדינה האסלאמית' הייתה, לפיכך, קריאת תיגר בוטה על מעמדו של עומר, "אמיר המאמינים". יריבות זו מקבלת ביטוי בהצהרות עיונות של שני הצדדים, הגולשות לעתים לפסים אישיים. כך, באפריל 2015 הצהיר דובר הטליבאן כי אל-בגדאדי הוא "ח'ליף מזויף" וכי הנאמנות לו אסורה על פי ההלכה האסלאמית. מנגד קבע אל-בגדאדי שמולה עומר הוא "ברון מלחמה אנאלפבית".⁵

כניסת 'המדינה האסלאמית' לזירה האפגנית היא בעלת השלכות משמעותיות הן ברמה האזורית והן ברמה הגלובלית. הטליבאן מבוסס היטב בקרב האוכלוסייה המקומית, בעיקר בקרב הפאשטונים בדרום המדינה. ההערכות לגבי כוחה של 'המדינה האסלאמית' באפגניסטן הן כי הוא מוגבל בהיקפו ומתבסס על זרים ועל עריקים משורות הטליבאן. עם זאת, האלימות הקיצונית של 'המדינה האסלאמית', המורגשת היטב במדינה, פוגעת במרקם היחסים העדין שבנה הטליבאן עם האוכלוסייה המקומית.⁶ הופעת 'המדינה האסלאמית' באפגניסטן מסבכת, אפוא, את המצב ומסלימה את המאבק על עתיד המדינה. כדי להישאר רלוונטי, הטליבאן עלול למצוא את עצמו מחויב להמשך מאבק אלים ועיקש על חשבון הליכה במסלול הידברות עם ממשלת אפגניסטן – מסלול שעד כה לא הניב תוצאות משמעותיות.⁷ ההכרזה על מותו של מולה עומר ומאבקי הירושה בצמרת הטליבאן, גם הם צפויים לפגוע במהלכי ההידברות עם המשטר.

בהיבט הבינלאומי הרחב, כניסת 'המדינה האסלאמית' לאפגניסטן, המתרחשת על רקע הוצאתם של כוחות ארצות הברית ונאט"ו מהמדינה, יוצרת שיתופי פעולה חדשים, ובמידה מסוימת מפתיעים: הנסיבות המשתנות דוחפות את הטליבאן – הארגון הסוני הרדיקלי – לקבל סיוע מאיראן השיעית, דבר שלא היה עולה על הדעת אך לפני שנים מעטות. מה שהחל בסיוע פיננסי התרחב לסיוע בגיוס ואימון לוחמים ובחימוש

הטליבאן על ידי איראן. איש אינו יודע לאן מועדות פניה של אפגניסטן לאחר הנסיגה האמריקאית, אך נראה שאיראן כבר מהמרת על הטליבאן.⁸ שיתוף הפעולה בינה ובין הארגון, שבלי ספק נשען על שיקולי נוחות הדדיים, נועד לדחוק את רגליה של ארצות הברית מהאזור, ובר-זמנית למגר את השפעת 'המדינה האסלאמית' בזירה האפגנית, המאיימת הן על הטליבאן והן על איראן.

'וילאית ח'וראסאן' – פלגים בטליבאן הפקיסטני תומכים ב'מדינה האסלאמית'

בעוד אפגניסטן נחשבת ל"יהלום שבכתר" הג'האד בדרום-אסיה, אי-אפשר לנתק אותה מזירת הג'האד בפקיסטן השכנה. למעשה, אזור הגבול בין שתי המדינות, המיושב בחלקו הגדול בשבטים פאשטונים, מהווה את אחת מזירות הפעולה המרכזיות של ארגוני טרור ואזורי ובינלאומי. המלחמות באפגניסטן ומדיניות ההתערבות של פקיסטן לאורך שנים בנעשה בה כרכו את שתי המדינות בשותפות מול אתגרי הטרור האסלאמי. למעשה, הטליבאן האפגני צמח על אדמת פקיסטן, במדרסות שקלטו אלפי פליטים אפגניים בעת המלחמה נגד ברית המועצות. בנוסף לכך, עשרות ארגוני ג'האד פקיסטניים נוסדו באזור השבטי של פקיסטן בראשית שנות האלפיים, לאחר פלישת ארצות הברית לאפגניסטן, עד שב-2007 הוקם הטליבאן הפקיסטני כארגון גג למגוון תנועות אסלאמיסטיות במדינה. ארגון זה פועל ומתפשט מאז ברחבי פקיסטן, תוך שיתוף פעולה עם הטליבאן האפגני ועם ארגון אל-קאעדה המבוסס באזור. אל כל אלה הצטרפה בסוף 2014 נוכחותה האקטיבית של 'המדינה האסלאמית' בפקיסטן, כהמשך טבעי ומידי להופעתה באפגניסטן.

למרות שהטליבאן הפקיסטני הוא ארגון גג שידע מאבקים פנימיים ואינספור פילוגים, הארגון מבוסס היטב באזורים השבטיים בפקיסטן, והקבוצות השונות המרכיבות אותו אינן מהוות איום מוחשי זו על זו. לעומת זאת, כניסת 'המדינה האסלאמית' לפקיסטן משנה את פני הדברים, מערערת את יחסי הכוחות ומהווה איום על הטליבאן במדינה. אחת התגובות להופעת 'המדינה האסלאמית' בפקיסטן הייתה ניסיון של מנהיגים בארגון הטליבאן לחבור אליה: באוקטובר 2014 הכריז דובר הטליבאן הפקיסטני, אבו עומר מקבול, על נאמנותו לאל-בגדאדי, וחמישה מנהיגים נוספים בארגון הצטרפו אליו. בתגובה לכך מיהר מנהיג הטליבאן הפקיסטני, מולה פזוללה, להודיע כי מקבול אינו עוד דובר הארגון וחזר על הצהרת האמונים של הטליבאן הפקיסטני למולה עומר. חודש מאוחר יותר הכריז ארגון ג'וּנְדָאָלָה, המסונף לטליבאן הפקיסטני, על נאמנותו לח'ליפות, ומנהיגיו נשבעו גם הם אמונים לאל-בגדאדי. לא מן הנמנע, כי אחת הסיבות לעריקת הבכירים בטליבאן אל 'המדינה האסלאמית' הייתה "קנייתם" על ידיה בכסף ובתמורות אחרות. גם היעדרו של מולה עומר מן הזירה, לאחר שלא הופיע בציבור מאז

שנת 2001, עשויה להיות מניע לצעד זה. פורשי הטליבאן הפקיסטני הקימו את 'וילאית ח'וראסאן' כעוגן שליטה של 'המדינה האסלאמית' בפקיסטן. מבחינה היסטורית, ח'וראסאן היא חבל גאוגרפי הכולל את אפגניסטן, פקיסטן וחלקים ממדינות שכנות. אף שהיקף הכוח והשליטה שהשיגה 'המדינה האסלאמית' בפועל באפגניסטן ובפקיסטן מוגבל, ההכרזה על הקמת הפרובינציה מהווה עדות נוספת לשאיפתה להתפשט באזור, וכן לרצינות כוונותיה.

אל-קאעדה – מפטרון 'המדינה האסלאמית' ליריב מר

אוסאמה בן-לאדן קשר את גורל ארגונו בזה של הטליבאן תחת מולה עומר, אשר אירח אותו במדינתו ונתן מחסה לפעיליו. עם זאת, יותר מכל ארגון סלפי-ג'האדי אחר, לאל-קאעדה דמיון אידאולוגי רב ל'מדינה האסלאמית', ואף רקע של שיתוף פעולה מעשי איתה: אבו מוסעב א-זרקאווי, מייסד דאע"ש, כרת ברית עם אל-קאעדה והפך את ארגונו לשלוחת אל-קאעדה בעיראק בשנים 2004-2013. אלא שגם אל-קאעדה, כמו טליבאן, התנגד למגמות ההתפשטות של דאע"ש תחת אל-בגדאדי. התחזקותו בצפון-עיראק, שלוותה בגילויי אלימות קיצוניים נגד לוחמים ואזרחים, מקומיים וזרים, הביאה את אל-קאעדה להסתייג לחלוטין מפעילות זו. הקרע בין הפטרון לבין שליחו בעיראק הגיע לכדי פילוג רשמי בפברואר 2014. מאחורי קרע זה עמד האיום שמהווה 'המדינה האסלאמית' על מקומה ומעמדה של אל-קאעדה בתנועת הג'האד העולמי. אין זה מפתיע, אפוא, שאל-קאעדה הצטרף למאבק התקיף של הטליבאן נגד 'המדינה האסלאמית' באפגניסטן ובפקיסטן. במסגרת זו, וכחלק מהמאבק על האחיזה במרחב הדרום-אסיאתי, מנהיג אל-קאעדה, א-זוואהירי, אף הכריז על הקמת ארגון גג של אל-קאעדה בתת-היבשת ההודית (AQIS). שיתוף הפעולה בין שני הארגונים הוותיקים באפגניסטן ובפקיסטן – הטליבאן ואל-קאעדה – צפוי להקשות מאוד על 'המדינה האסלאמית' לממש את כוונות ההתפשטות וההתעצמות שלה באזורים אלה.

הודו – חלק בלתי-נפרד מחזון הח'ליפות

בעוד השיח האסלאמיסטי תופס אחיזה במדינות המוסלמיות בדרום-אסיה, הודו, בעלת מיעוט מוסלמי גדול של כ-177 מיליון איש, נותרת חידה מורכבת. המוסלמים בהודו קשורים היסטורית, ולעתים קרובות גם אתנית, למוסלמים בפקיסטן. עם זאת, ארגוני האסלאם הרדיקלי הפועלים בהודו מחוץ לשטח המחלוקת בקשמיר מוגבלים יחסית בהיקפם. הערכות לגבי מספר הלוחמים המצטרפים לשורות הג'האד העולמי מצביעות על כך שמעטים בלבד יצאו מהודו. ואף על פי כן, בהודו יש היסטוריה ארוכת שנים של אסלאם רדיקלי. למעשה, הזרם הַדְאֻוְבְּנְדִי, המהווה בסיס רעיוני של כמה מהארגונים הרדיקליים ביותר בדרום-אסיה, מקורו בהודו.⁹ המפגש של הודו עם טרור

אסלאמי קשור בחלקו הגדול לסכסוך שלה עם פקיסטן ונובע במידה רבה מהמלחמה שזו מנהלת נגדה באמצעות ארגוני טרור שונים המשמשים שליחים מטעמה. דוקטרינת הג'האד העולמי ורעיון הח'ליפות הביאו את 'המדינה האסלאמית' למתוח את גבולות החזון והמטרות האופרטיביות שלה. הודו, שהייתה מטרה מוצהרת במלחמת הקודש של אוסאמה בן-לאדן, הפכה ליעד הצהרתי גם של 'המדינה האסלאמית'. בנאום ההכרזה על הקמת הח'ליפות בראשותו, הזכיר אל-בגדאדי את הודו שלוש פעמים. כמו בן-לאדן, הוא רואה בהודו מדינת אויב המדכאת מוסלמים ומדגיש את היותה חלק מהח'ליפות.¹⁰ מסמך באורדו, שנתפס באזורים השבטיים בפקיסטן, שופך אור נוסף על חזון 'המדינה האסלאמית' וחושף תכנית פעולה לאיחוד עשרות פלגים של ארגוני ג'האד באזור לכדי יחידה אחת, שתתקוף את הודו במטרה להצית עימות אפוקליפטי עם ארצות הברית.¹¹ עם זאת, מדובר במסמך המתאר שאיפות גרנדיוזיות שאינן מלמדות על יכולת ממשית. למעשה, נוכחות 'המדינה האסלאמית' בהודו מוגבלת כיום להתארגנויות ספורדיות של יחידים וקבוצות מקומיות בעלי דפוסי פעולה משתנים, וביטויי התמיכה בה ניכרים בעיקר ברשתות החברתיות. אף שאחיזתה של 'המדינה האסלאמית' בהודו הינה מצומצמת ורחוקה מאוד מזאת שאליה היא שואפת, אין להתעלם מהאיום הגלום בהשפעתה במדינה המורכבת והעצומה הזו.

סיכום

פעילות 'המדינה האסלאמית' והצהרות מנהיגיה אינן מותרות ספק בדבר חזון ההתפשטות שלה וראייתה את דרום-אסיה כנדבך חשוב בח'ליפות. בעוד שהממשלות באפגניסטן ובפקיסטן נאנקות תחת עול המאבק בארגוני הג'האד הוותיקים שהתבססו במדינותיהן, נראה שהמאמצים העיקריים לבלימת 'המדינה האסלאמית' נעשים על ידי ארגונים דומיננטיים אלה - הטליבאן ואל-קאעדה. אלה מבטאים בגלוי דאגה רבה מכניסת 'המדינה האסלאמית' לדרום-אסיה ומנהלים מאבק תעמולתי ומבצעי נגד פעיליה, במאמץ עיקש לשמור על מעמדם הדומיננטי בתנועת הג'האד האזורי והעולמי. אחיזתה של 'המדינה האסלאמית' בדרום-אסיה קטנה לאין שיעור מחזון ההשתלטות שלה, ואף על פי כן, כניסתה לאזור מעצימה את אידאולוגיית הג'האד הסלפי והופכת את הזירה לסבוכה ואלימה יותר מזו שהייתה עד כה. התפתחויות אלו הן בעלות פוטנציאל ממשי להחרפת מגמות הרדיקליזציה גם במדינות בהן 'המדינה האסלאמית' אינה מהווה כוח משמעותי, כפי שהקהילה הבינלאומית כבר נוכחה לדעת בעשורים האחרונים. המאמץ הבינלאומי לבלימת 'המדינה האסלאמית' במוקדי הכוח העיקריים שלו - עיראק וסוריה - חייב לפיכך להיות נחרץ ומהיר יותר, בטרם תבסס זו את השפעתה גם בזירות הג'האד הגועשות בדרום-אסיה.

הערות

- 1 ביולי 2015 פרסמה ממשלת אפגניסטן הודעה על דבר מותו של מולה עומר, ככל הנראה כבר בשנת 2013. גורמים בטליבאן האפגני אישרו את הפרסום, וסגנו של עומר, אחר מנסור, מונה למנהיג הארגון.
- 2 Sharifi Najib, "ISIS Makes Inroads in Afghanistan, Pakistan," *Foreign Policy*, October 1, 2014, <http://foreignpolicy.com/2014/10/01/isis-makes-inroads-in-afghanistan-pakistan/>.
- 3 Bill Roggio, "Pakistani Taliban Confirms Death of Khorasan Province Spokesman," *The Long War Journal*, July 14, 2015, <http://www.longwarjournal.org/archives/2015/07/pakistani-taliban-confirms-death-of-khorasan-province-spokesman-calls-for-afghan-taliban-and-islamic-state-to-end-their-dispute.php>.
- 4 Meirav Mishali-Ram, "When Ethnicity and Religion Meet: Kinship Ties and Cross-Border Dynamics in the Afghan-Pakistani Conflict Zone," *Nationalism and Ethnic Politics*, 17 (2011), pp. 1-19.
- 5 "Taliban Leader: Allegiance to ISIS 'Haram'," *RUDAW Middle East*, April 13, 2015, <http://rudaw.net/english/middleeast/130420151>.
- 6 Talha Ibrahim, "Islamic State, Afghanistan and Pakistan," The Centre for Strategic Research and Analysis – CESRAN, February 25, 2015, <http://cesran.org/islamic-state-afghanistan-and-pakistan.html>.
- 7 Vanda Felbab-Brown, "Blood and Hope in Afghanistan," Brookings, May 26, 2015, <http://www.brookings.edu/research/papers/2015/05/26-isis-taliban-afghanistan-felbabbrown>
- 8 Margherita Stancati, "Iran Backs Taliban with Cash and Arms," *The Wall Street Journal*, June 11, 2015, <http://www.wsj.com/articles/iran-backs-taliban-with-cash-and-arms-1434065528>.
- 9 "Jihadi Recruitment and Return: Asian Threat and Response," Middle East Institute, January 16, 2015, <http://www.mei.edu/content/map/jihadi-recruitment-and-return-asian-threat-and-response>
- 10 Christine C. Fair, "Is Pakistan in ISIS' Crosshairs?" *Boston Review*, October 16, 2014, <http://bostonreview.net/world/c-christine-fair-isis-pakistan-militant-foreign-policy>
- 11 Sara A. Carter, "Islamic State Recruitment Document Seeks to Provoke 'End of the World'," American Media Institute, July 28, 2015, <http://www.usatoday.com/story/news/world/2015/07/28/ami-isisil-document-pakistan-threatens-india/30674099>